

Polityka miejska a jakość życia mieszkańców

HUBERT KOTARSKI

DR

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Socjologiczno-Historyczny
e-mail: kotarski(at)ur.edu.pl

Słowa kluczowe polityka miejska, jakość życia, diagnoza społeczna

Abstrakt Polityka miejska coraz powszechniej uważana jest za jedną z dynamicznie rozwijających się polityk publicznych. Dalszy rozwój społeczeństw pod względem przestrzennym odbywać się będzie w dużym stopniu dzięki rozwojowi miast. Globalne i regionalne metropolie zaczynają przypominać minipaństwa z własną – municypalną – władzą wykonawczą i ustawodawczą. Artykuł będzie próbą teoretycznej refleksji nad współczesnym kształtem polityki miejskiej połączoną z analizą wyników dwóch edycji badania Rzeszowska diagnoza społeczna. Głównym celem analizy jest odpowiedź na pytanie, czy jakość życia mieszkańców ma istotny wpływ na kształtowanie celów polityki miejskiej.

Municipal Policy and the Quality of Life of Residents

Keywords municipal policy, quality of life, social diagnosis

Abstract Municipal policy is increasingly considered one of the most dynamically developing public policies. Contemporary development of societies in the spatial field will take place to a large extent based on the development of the city, and global and regional metropolises are beginning to resemble state “mini organisms” with their own, municipal executive and legislative power. The paper will be an attempt at theoretical reflection on the contemporary shape of municipal policy, combined with the analysis of the results of two editions of the Rzeszów Social Diagnosis study. The main objective of the analysis, referring to the results of the research, will be to answer the question whether the quality of life of residents has a significant impact on the shaping of municipal policy objectives, on the example of Rzeszów.

Wprowadzenie

Zbigniew Herbert w zbiorze esejów *Barbarzyńca w ogrodzie* pisał, że miasto jest piękną, skończoną i ukształtowaną, a przy tym wielobarwną kompozycją (Herbert, 1995). Słowa te bardzo dobrze pasują do zainteresowania, jakim socjologowie darzą miasta. Większość polskich miast może się poszczycić choćby niewielkim opracowaniem naukowym dotyczącym samej

miejsowości lub jej mieszkańców. Ważnym obszarem poszukiwań i przedmiotem dyskusji naukowych w ostatnich latach są zagadnienia pomiaru i oceny dobrostanu człowieka oraz rozwoju społeczno-gospodarczego (Sadowy, 2014, s. 64). Są to jednak złożone kwestie. Jakość życia może być oceniana w wielu wymiarach, chociażby z tak oczywistego względu, że wielowymiarowa jest ludzka egzystencja. Kompleksowe badanie jakości życia powinno zatem zostać przeprowadzone w sposób wieloaspektowy.

Artykuł będzie próbą wieloaspektowej refleksji nad współczesnym kształtem polityki miejskiej połączonej z analizą wyników dwóch edycji badania pt. Rzeszowska Diagnoza Społeczna.

Kategoria jakości życia w badaniach miejskich

Początki usystematyzowanych badań nad jakością życia sięgają lat 60. i 70. XX wieku i są związane z takimi kategoriami, jak: poziom życia, ocena życia, styl życia, poczucie dobrostanu oraz zadowolenie z warunków i możliwości zaspokajania potrzeb życiowych (Pluta, 2010, s. 275; Trzebiatowski, 2011, s. 27). Jedną z pierwszych publikacji poświęconych jakości życia w miastach była praca zbiorowa pod redakcją Andrzeja Sicińskiego (1988) *Styl życia w miastach (polskich u progu kryzysu)*. W 1998 roku ukazała się kolejna pozycja – raport końcowy projektu badawczego realizowanego przez Międzywydziałowy Instytut Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego *Związek między obiektywnymi i subiektywnymi wskaźnikami jakości życia w okresie transformacji systemowej* pod redakcją Janusza Czapińskiego (1998). Jakością życia zajęli się również naukowcy z Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową i w 2000 roku opublikowali raport *Jakość życia w miastach-powiatach grodzkich* (Gawlikowska-Hueckel, Hildebrandt, Umiński, 2000). Kilka polskich miast po roku 2000 doczekało się indywidualnych opracowań będących wynikiem diagnozy jakości życia ich mieszkańców. Były to m.in. Kielce (Kościołek, 2004), Łódź (Rokicka, 2013), Częstochowa (Czekaj, 2002a), Gliwice (Czekaj, 2002b), Świętochłowice (Czekaj, Niesporek, Zawartka-Czekaj, 2006) czy Ruda Śląska (Czekaj, Niesporek, Zawartka-Czekaj, 2009). Warto także poświęcić uwagę badaniom socjologów miasta z Uniwersytetu Wrocławskiego, którzy w 2009 roku zrealizowali projekt *Wrocławska diagnoza problemów społecznych*. Rezultatem tych badań są trzy publikacje z serii *Wrocławska Diagnoza Społeczna: Problemy społeczne w przestrzeni Wrocławia* (Kłopot, Błaszczuk, Pluta, 2010), *Stare i nowe problemy społeczne wielkiego miasta. Socjologiczne studium konsumpcji na przykładzie Wrocławia* (Błaszczuk, Kłopot, Pluta, 2010) oraz *Studia nad strategią rozwoju społecznego miasta Wrocławia* (Sutryk, Kłopot, Płaszczuk, Pluta, Trojanowski, 2010). Osobne miejsce w historii badań nad jakością życia Polaków zajmuje zapoczątkowane w 2000 roku przez zespół badaczy pod kierownictwem Janusza Czapińskiego i Tomasza Panka badanie panelowe *Diagnoza społeczna* (Czapiński, Panek, 2001). Kolejne edycje odbyły się w 2003 (Czapiński, Panek, 2004), 2005 (Czapiński, Panek, 2006), 2007 (Czapiński, Panek, 2007), 2009 (Czapiński, Panek, Batorski, 2009), 2011 (Czapiński, Panek, Batorski, 2012), 2013 (Czapiński, Panek, Batorski, 2013) oraz 2015 roku (Czapiński, Panek, 2015). Jak podkreślają autorzy, *Diagnoza społeczna* jest próbą uzupełnienia diagnozy opartej na wskaźnikach instytucjonalnych o kompleksowe

dane na temat gospodarstw domowych oraz postaw, stanu ducha i zachowań osób tworzących te gospodarstwa; jest diagnozą warunków i jakości życia Polaków w ich własnym sprawozdaniu. Za pomocą dwóch odrębnych kwestionariuszy poddano badaniu gospodarstwa domowe oraz wszystkie zamieszkujące je osoby, które ukończyły 16 lat. Projekt uwzględnia wiele ważnych aspektów życia – zarówno ekonomicznych, m.in. dochód, zasobność materialna, oszczędności, kredyty, jak i pozaekonomicznych, m.in. edukacja, leczenie, sposoby radzenia sobie z kłopotami, stres, dobrostan psychiczny, styl życia, zachowania patologiczne, uczestnictwo w kulturze, korzystanie z nowoczesnych technologii komunikacyjnych (Diagnoza Społeczna, 2018). Warto także zwrócić uwagę na badania prowadzone pod kierunkiem Ryszarda Cichońskiego w ramach projektu Jakość życia w Poznaniu (Urząd Miasta Poznania, 2006; Urząd Miasta Poznania, 2008; Urząd Miasta Poznania, 2010; Urząd Miasta Poznania, 2013), w którym zaproponowano szereg wskaźników użytecznych w badaniach nad jakością życia w mieście.

W tekście zaprezentowano wyniki badań zrealizowanych w Rzeszowie przez socjologów z Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów stanowi niewątpliwie szczególnie interesujący obiekt do tego typu działań. Poddawany wnikliwym analizom już w okresie PRL-u, także dziś doznał się kompleksowych badań panelowych w postaci cyklu *Rzeszowska diagnoza społeczna* (Kotarski, Malicki, Palak, Piróg, 2016; Kotarski, Piróg, 2018). Refleksja taka nie jest bynajmniej czymś pionierskim, raczej dołącza do znaczącego dorobku socjologicznego (Kotarski, Malicki, 2013, s. 7). Badania miejskie zapoczątkowane zostały w latach 70. XX wieku przez Mariana Malikowskiego. Praca, którą można uznać za początek systematycznych badań dzisiejszej stolicy województwa podkarpackiego, nosiła tytuł *Rzeszowianie o sobie i o swoim mieście. Wybór pamiątek* i została napisana przez Henryka Jada i Malikowskiego (1979). Pozycja była naukowym podsumowaniem ogłoszonego w 1975 roku konkursu pamiątkarskiego *Moje miasto Rzeszów*, który nawiązywał do najlepszych tradycji polskiej socjologii, wykorzystującej w badaniach społecznych metodę biograficzną. Cztery lata później pojawiła się publikacja poświęcona młodym mieszkańcom Rzeszowa: *Wartości i ideały młodego pokolenia. Z badań nad studentami i młodymi robotnikami Rzeszowa* autorstwa Stanisława Marczyka (1983). W kolejnych latach prowadzone były dalsze badania. Większość z nich związana była z Malikowskim, twórcą rzeszowskiej szkoły socjologii miasta. W 1984 roku ukazała się *Więź mieszkańców z miastem. Studium socjologiczne na przykładzie społeczeństwa miasta Rzeszowa* (Malikowski, 1984), a rok później praca zbiorowa pod redakcją Malikowskiego (1985) *Miasto wojewódzkie jako ośrodek kultury*. W 1989 roku na rynku wydawniczym pojawiła się kolejna pozycja poświęcona Rzeszowowi i jego mieszkańcom: *Rzeszów – awans i aspiracje. Socjologiczne zwierciadło miasta* (Malikowski, 1989). Po 1989 roku badania miejskie koncentrowały się wokół problemów, które we wcześniejszym okresie nie przykuwały uwagi badaczy. Jednym z nich było bezpieczeństwo. W 2007 roku ukazała się praca zbiorowa pod redakcją Malikowskiego (2007) poświęcona właśnie tej kwestii: *Zagrożenia i bezpieczeństwo w mieście Rzeszowie. Zadania, diagnozy, praktyka*. W ostatnich latach badania nad Rzeszowem stały się domeną kolejnego pokolenia rzeszowskich socjologów. W ramach nowego otwarcia badań miejskich w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego zrealizowano w 2009 roku projekt *Miasto w dwudziestolecie 1989–2009*

w *świadomości mieszkańców Rzeszowa* (Kotarski, Malicki, 2013). Ukazała się również pozycja autorstwa Mariusza Palaka (2016) *Nowe oblicza przedmieść. Socjologiczne studium suburbanizacji w Polsce na przykładzie Rzeszowa*. Podjęte badania i towarzysząca im refleksja były pod wieloma względami kontynuacją dorobku szkoły badań miejskich i regionalnych działającej w Rzeszowie od lat 70. XX wieku.

Metodologia badań

Badania zostały przeprowadzone na grupie 800 (2015 rok) i 618 (2017 rok) dorosłych mieszkańców Rzeszowa wybranych z udostępnionej przez Urząd Miasta Rzeszowa bazy ewidencji ludności. W celu zapewnienia reprezentatywności próby zastosowano dobór losowy systematyczny z ukrytym podziałem na warstwy (Babbie, 2003, s. 23). Operat został uporządkowany ze względu na płeć, osiedle zamieszkania oraz wiek. Dzięki temu możliwe było również odpowiednie dobranie prób rezerwowych: gdyby osoba z próby podstawowej odmówiła udziału w badaniu, byłaby zastąpiona przez kogoś tej samej płci, mieszkającego na tym samym osiedlu oraz będącego w podobnym wieku. Zatem przy założeniu, że respondenci biorący udział w badaniu nie różnią się istotnie od respondentów, którzy udziału odmówili, można szacować, że błąd z próby nie przekracza 3,5% przy poziomie ufności 95% i z taką dokładnością uzyskane wyniki mogą być uogólniane na populację (Kotarski i in., 2016, s. 28).

Cele badania zostały powiązane z obszarami badawczymi, którymi były:

1. Ruchy migracyjne mieszkańców Rzeszowa oraz ich przyczyny.
2. Zmiany zachodzące w Rzeszowie w latach 2010–2015.
3. Przestrzeń symboliczna Rzeszowa (pomniki, miejsca magiczne, wizytówki miasta, postacie i wydarzenia historyczne związane z miastem).
4. Jakość infrastruktury transportowej.
5. Kwestie środowiskowe, ze szczególnym uwzględnieniem czystości wody i powietrza.
6. Funkcjonowanie Urzędu Miasta.
7. Kapitał społeczny mieszkańców Rzeszowa oraz bezpieczeństwo w mieście (Kotarski i in., 2016, s. 27–28).
8. Poczucie więzi mieszkańców z miastem.
9. Wybrane aspekty warunków życia w mieście.
10. Jakość własnego życia mieszkańców – poczucie dobrostanu.
11. Zachowania żywieniowe rzeszowian oraz stan własnego zdrowia.
12. Zaufanie do wybranych rzeszowskich polityków.
13. Najważniejsze potrzeby inwestycyjne według mieszkańców (Kotarski, Piróg, 2018, s. 37).

Łatwo zauważyć, że problematyka poszczególnych obszarów badawczych jest różnorodna i wieloaspektowa, co mogłoby wskazywać na brak spójności. Owa różnorodność jest jednak zamierzona, a obszary zostały pomyślane jako do pewnego stopnia oddzielne moduły, dzięki czemu możliwe było uchwycenie różnorodnych aspektów życia w mieście (Kotarski i in., 2016, s. 28).

Rzeszowska diagnoza społeczna a kształt polityki miejskiej

Głównym zadaniem badań podjętych w ramach Rzeszowskiej diagnozy społecznej w 2015 i 2017 roku było poznanie opinii mieszkańców Rzeszowa na temat wybranych aspektów jakości życia w stolicy województwa podkarpackiego. Cel badania miał charakter zarówno poznawczy, jak i praktyczny, tj. skoncentrowano się na zdobyciu informacji, ale badacze żywili przekonanie, że mogą okazać się użyteczne dla władz miejskich podczas wdrażania polityki rozwoju miasta opartej na dowodach (ang. *evidence based policy*), ponieważ to jedyny realistyczny sposób prowadzenia polityki rozwoju (Pawson, 2007).

Na podstawie wyników dwóch edycji Rzeszowskiej diagnozy społecznej można wskazać kilka obszarów, które mogłyby stać się celami polityki miejskiej. Po pierwsze, badania takie można potraktować jako monitoring jakości życia w mieście i prowadzenie kolejnych pozwoli na wskazanie, czy z perspektywy mieszkańców ulega ona poprawie, pogorszeniu, czy też pozostaje na względnie stałym poziomie (Kotarski i in., 2016, s. 27). Polskie miasta niewątpliwie cierpią na brak wiarygodnych naukowych danych służących do określania założeń i celów polityki miejskiej, a później do jej monitorowania i ewaluacji postępów. Po drugie zaś tego typu badania można traktować jako narzędzie wzmacniania partycypacji obywateli w procesach decyzyjnych – odgrywają zatem rolę podobną do konsultacji społecznych. Reprezentatywne badania opinii mogą wręcz zyskiwać przewagę nad konsultacjami społecznymi, w których zainteresowane osoby składają ankiety w siedzibie urzędu lub wypełniają je za pośrednictwem Internetu. Chociaż ten sposób prowadzenia konsultacji ma swoje uzasadnienie, to jednak konieczność udania się do urzędu znacznie ogranicza dostępność takiej formy partycypacji społecznej, w szczególności w przypadku osób o ograniczonej mobilności oraz mających mało wolnego czasu. Trudności te są zminimalizowane lub wręcz nie występują podczas prowadzenia konsultacji w formie elektronicznej, ale to z kolei wymaga dostępu do Internetu oraz umiejętności obsługi komputera, co dla niektórych mieszkańców będzie przeszkodą. Ponadto mogą występować problemy z przekazaniem informacji o ankiecie wszystkim zainteresowanym. Konsultacje społeczne są obciążone także ryzykiem nadmiernego wpływu lokalnych aktywistów na uzyskane wyniki. Badania opinii prowadzone w sposób reprezentatywny w dużym stopniu pozwalają uniknąć lub zminimalizować tego typu trudności i umożliwiają pozyskanie danych od członków wszystkich poziomów struktury lokalnej społeczności. Należy przy tym zaznaczyć, że stanowią jedynie wstępny etap drabiny partycypacyjnej i nie mogą zastąpić zaangażowania obywateli w życie społeczności lokalnej, w tym w procesy decyzyjne.

Na politykę miejską wpływa także fakt, że badania mogą być postrzegane jako swego rodzaju zwierciadło – dzięki upowszechnianiu wyników poprzez lokalne media mieszkańcy mają możliwość skonfrontowania własnych opinii na temat wybranych aspektów jakości życia w mieście z opinią innych (Kotarski, Piróg, 2018, s. 12).

Badania pozwoliły również sformułować kilka postulatów, które należałoby rozważyć na etapie kreowania polityki miejskiej. Pierwszy z nich dotyczy miejskiej polityki pamięci i budowania więzi mieszkańców z miastem. Rzeszów, podobnie zresztą jak wiele innych polskich miast, potrzebuje działań służących budowaniu lokalnej pamięci. W dużej mierze chodzi tu

o przypomnienie wybitnych postaci oraz ważnych wydarzeń z przeszłości miasta i upowszechnienie wiedzy o nich. Paradoks polega na tym, że większość osób, z których Rzeszów może być dumny, ma w przestrzeni miejskiej pomniki, place, ulice lub tablice pamiątkowe, ale takie upamiętnienie nazbyt często traktowane jest jako końcowy etap zachowania ich w pamięci, nie zaś jako początek procesu (jak być powinno). Żeby to zmienić, należy podjąć także pracę z młodymi ludźmi, w której szczególnie ważnym elementem będzie budowanie dumy z miejsca zamieszkania na fundamencie poczucia ciągłości historii i wspólnoty z dawnymi pokoleniami mieszkańców miasta. Przybliżanie lokalnej historii poprzez tworzenie miejsc pamięci w popularnych rejonach miasta i prezentowanie wspomnień żyjących świadków dawnych wydarzeń to składnik tych działań tyleż kluczowy, co wciąż niedoceniany (Kotarski i in., 2016, s. 160–161). Istotne jest również wprowadzenie do programów nauczania szkół podstawowych i średnich elementów edukacji regionalnej. Wyniki badań pokazują, że mieszkańcy Rzeszowa słabo znają historię swojego miasta. Najlepszym sposobem na zmianę tego stanu rzeczy będzie popularyzacja zagadnień dotyczących przeszłości wśród najmłodszego pokolenia (Kotarski, Piróg, 2018, s. 244). Postulat ten ma uniwersalne zastosowanie, gdyż większość Polaków ma niewielką wiedzę na temat historii własnego regionu.

Kolejnym postulatem kierowanym do twórców założeń i celów polityki miejskiej jest podjęcie działań informacyjnych służących zwiększeniu rozpoznawalności dzielnicowych oraz znajomości Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa. Z przeprowadzonych badań wynika, że ponad trzy czwarte respondentów nie zna swojego dzielnicowego i nie wie, kto nim jest. Może to świadczyć o wysokim poziomie bezpieczeństwa w Rzeszowie i braku potrzeby nawiązywania kontaktów z policją. Jeszcze więcej ankietowanych (niemal 80%) nie słyszało o policyjnym projekcie Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa. Biorąc pod uwagę, że jest to narzędzie mogące przyczynić się do poprawy bezpieczeństwa w mieście, należy uznać ten wynik za niepokojący. Dlatego warto przybliżyć mieszkańcom sylwetki dzielnicowych oraz zapoznać ich ze wskazanym projektem. Można to uczynić m.in. poprzez dostarczenie do skrzynek pocztowych ulotek zawierających informację o dzielnicowych opiekujących się poszczególnymi osiedlami ze wskazaniem spraw, jakie można im zgłaszać, a także o Krajowej Mapie Zagrożeń Bezpieczeństwa.

Bardzo ważnym aspektem polityki miejskiej jest dbałość o czystość powietrza. W 2017 roku mieszkańcy gorzej ocenili jakość powietrza w Rzeszowie niż dwa lata wcześniej. Może to świadczyć o wzrastającym znaczeniu tego aspektu życia w dużym mieście, co z kolei przekłada się na akceptację działań na rzecz poprawy czystości powietrza w Rzeszowie, a nawet na uznawanie ich za konieczne (Kotarski, Piróg, 2018, s. 246–247). I to byłby kolejny postulat.

Podsumowanie

Głównym celem analizy, odwołującej się do wyników badań prowadzonych w Rzeszowie, było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy jakość życia mieszkańców ma istotny wpływ na kształtowanie celów polityki miejskiej. Odpowiedź jest jak najbardziej twierdząca – polityka miejska

powinna wziąć ten aspekt pod uwagę. Taki trend pojawia się w rozważaniach teoretycznych dotyczących zmian w ustalaniu jej celów.

Bardzo interesującą koncepcję, odwołującą się do tych aspektów polityki miejskiej, które w dużym stopniu determinują jakość życia, przedstawił Terry Clark. Zawiera się w określeniu: „miasto jako maszyna rozrywki” (ang. *city as an entertainment machine*) (Clark, 2003). Clark zwraca uwagę na to, że pracownicy przedsiębiorstw z nowoczesnych sektorów gospodarki mają wysokie wymagania co do jakości życia, a wybierając miejsce zamieszkania, kierują się często względami estetycznymi. W miejsce „maszyny wzrostu” pojawia się zatem „maszyna rozrywki” – a zatem to kultura uznana jest za dźwignię rozwoju gospodarczego. Następuje więc odwrócenie obserwowanego do tej pory procesu – to nie siła robocza podąża (migruje) za miejscami pracy, ale miejsca pracy podążają za najbardziej wartościowymi pracownikami, którzy najpierw stawiają sobie pytanie, gdzie chcą mieszkać, a dopiero potem, gdzie będą pracować. Na tej części mieszkańców koncentruje się polityka miejska. Władze miasta, chcąc zapewnić mu rozwój, muszą przede wszystkim troszczyć się o jakość życia (Swianiewicz, 2005, s. 18). Takie badania jak Rzeszowska diagnoza społeczna dają możliwość poznania potrzeb mieszkańców w tym zakresie. Są swoistą soczewką, w której koncentrują się ich potrzeby i bolączki, a także bardzo efektywnym narzędziem monitorowania polityki miejskiej.

Bibliografia

- Babbie, E.R. (2003). *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Błaszczak, M., Kłopot, S.W., Pluta, J. (2010). *Stare i nowe problemy społeczne wielkiego miasta. Socjologiczne studium konsumpcji na przykładzie Wrocławia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Clark, T.N. (2003). *The City as an Entertainment Machine*. Oxford: Elsevier.
- Czapiński, J. (1998). *Jakość życia Polaków w czasie zmiany społecznej. Raport końcowy z realizacji projektu badawczego. Związek między obiektywnymi i subiektywnymi wskaźnikami jakości życia w okresie transformacji systemowej*. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2001). *Diagnoza społeczna 2000. Warunki i jakość życia Polaków oraz ich doświadczenia z reformami systemowymi po 10 latach transformacji*. Warszawa: Rada Główna Polskiego Towarzystwa Statystycznego.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2004). *Diagnoza społeczna 2003. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2006). *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Vizja Press&IT.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2007). *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, Vizja Press&IT.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2009). *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Czapiński, J., Panek, T. (2012). *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Czapiński, J., Panek, T., Batorski, D. (red.) (2013). *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2015). *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.

- Czekaj, K. (2002a). *Częstochowa i problemy społeczne jej mieszkańców na przełomie XX i XXI wieku*. Katowice: Agencja Artystyczna Para.
- Czekaj, K. (2002b). *Gliwice 2001. Kwestie społeczne górnośląskiego miasta u progu XXI wieku*. Katowice: Agencja Artystyczna Para.
- Czekaj, K., Niesporek, A., Zawartka-Czekaj, M. (2006). *Świętochłowice. Kwestia społeczna – polityka społeczna – planowanie społeczne*. Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfanteo.
- Czekaj, K., Niesporek, A., Zawartka-Czekaj, M. (2009). *Ruda Śląska. Od problemów społecznych górnośląskiego miasta do polityki miejskiej*. Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfanteo.
- Diagnoza Społeczna (2018). Pobrane z: www.diagnoza.com (15.11.2018).
- Gawlikowska-Hueckel, K., Hildebrandt, A., Umiński, S. (2000). *Jakość życia w miastach-powiatach grodzkich*. Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.
- Herbert, Z. (1995). *Barbarzyńca w ogrodzie*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Jadam, H., Malikowski, M. (red.) (1979). *Rzeszowianie o sobie i o swoim mieście. Wybór pamiętników*. Rzeszów: Towarzystwo Naukowe.
- Kłopot, S., Błaszczuk, M., Pluta, J. (red.) (2010). *Problemy społeczne w przestrzeni Wrocławia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kościółek, A. (2004). *Jakość życia w Kielcach w świadomości mieszkańców miasta*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Kotarski, H., Malicki, K. (2013). *Stolica Podkarpacia wczoraj i dziś. Studium socjologiczne społecznych aspektów przemian w Rzeszowie w latach 1989–2009*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kotarski, H., Malicki, K., Palak, M., Piróg, K. (2016). *Rzeszowska diagnoza społeczna 2015*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Malikowski, M. (1984). *Więź mieszkańców z miastem. Studium socjologiczne na przykładzie społeczeństwa miasta Rzeszowa*. Rzeszów: Towarzystwo Naukowe.
- Malikowski, M. (red.) (1985). *Miasto wojewódzkie jako ośrodek kultury*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie.
- Malikowski, M. (1989). *Rzeszów – awans i aspiracje. Socjologiczne zwierciadło miasta*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie.
- Malikowski, M. (2007). *Zagrożenia i bezpieczeństwo w mieście Rzeszowie. Zadania – diagnozy – praktyka*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Marczuk, S. (1983). *Wartości i ideały młodego pokolenia. Z badań nad studentami i młodymi robotnikami Rzeszowa*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie.
- Palak, M. (2016). *Nowe oblicza przedmieść. Socjologiczne studium suburbanizacji w Polsce na przykładzie Rzeszowa*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Pawson, R. (2007). *Evidence-Based Policy. A Realist Perspective*. London: Sage.
- Piróg, K., Kotarski, H. (2018). *Rzeszowska diagnoza społeczna 2017*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Pluta, J. (2010). Jakość i styl życia a system konsumpcji zbiorowej we Wrocławiu. W: M. Błaszczuk, S. Kłopot, J. Pluta (red.), *Problemy społeczne w przestrzeni Wrocławia* (s. 275–297). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Rokicka, E. (red.) (2013). *Jakość życia mieszkańców Łodzi i jej przestrzenne zróżnicowanie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sadowy, K. (2014). Godność życia jako miernik rozwoju społeczno-gospodarczego miast. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1 (55), 64–78. DOI: 10.7366/1509499515504.
- Siciński, A. (red.) (1988). *Styl życia w miastach polskich (u progu kryzysu)*. Wrocław: Ossolineum.
- Sutryk, J., Kłopot, S.W., Błaszczuk, M., Pluta, J., Trojanowski, P. (red.) (2010). *Studia nad strategią rozwoju społeczno-gospodarczego miasta Wrocławia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Swianiewicz, P. (2005). Nowe interpretacje teoretyczne polityki miejskiej. *Studia Regionalne i Lokalne*, 4 (22), 5–25.
- Trzebiatowski, J. (2011). Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych: Systematyzacja ujęć definicyjnych. *Hygeia Public Health*, 1 (46), 25–31.

Urząd Miasta Poznania (2006). *Jakość życia w Poznaniu*. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.

Urząd Miasta Poznania (2008). *Jakość życia w Poznaniu*. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.

Urząd Miasta Poznania (2010). *Jakość życia w Poznaniu*. Poznań: Propaganda Creative.

Urząd Miasta Poznania (2013). *Jakość życia w Poznaniu*. Poznań: Synergia Agency.